

44
Б88

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БРОШНЯК (ПИСКАЧ) ОЛЬГА ДМИТРІВНА

**ПРИСЛІВНИКИ В УКРАЇНСЬКИ
ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття науков го ступеня
кандидата філологічних наук

Ужгород - 1996

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі української мови
Ужгородського державного університету

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ДОБОШ Василь Іванович

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Бевзенко Степан Пилипович

– доктор філологічних наук, професор
Гуйванюк Ніна Василівна

Провідна організація – Львівський державний університет
імені І.Я. Франка

Захист відбудеться "15" травня 1996 року о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 15.01.03
для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук при Ужгородському державному
університеті /294000, Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд.411/.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Ужгородського
державного університету /м. Ужгород, вул. Калітульна, 9/.

Автореферат розіславля "10" квітня? 1996 року
Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук, доцент БЕЛЕН І.О.

Актуальність теми. Глибоке і всебічне дослідження лексичного багатства діалектної мови належить до числа актуальних завдань сучасної лінгвістики. У цьому плані конкретний науковий інтерес становить прислівникова лексика всіх українських говорів, у тому числі й українських говорів Закарпатської області.

Теоретичні основи та конкретні дослідження прислівників у загальнонародній, літературній українській мові можна вважати досить значними. Що ж до дослідження прислівників у живорозмовній, діалектній українській мові, то тут здобутки українського мовознавства набагато скромніші, хоча діалектні прислівники, як і будь-які інші лексеми, є вагомим джерелом поповнення і збагачення лексичного фонду сучасної української мови. Оригінальність, фонетична, семантична і синтаксична самоутність багатьох із них відбиває не тільки особливості відповідних говірок чи говорів, але й історію носія конкретного діалекту, має чимале значення для вивчення історії української мови.

Серед праць українських мовознавців, присвячених дослідженню над прислівниками в українській діалектній мові, майже немає всебічного, системного опису прислівників як лексико-граматичного розряду слів. Не становлять у принципі винятку в цьому відношенні фактично і говори Закарпатської області, бо ж об'єктом дотеперішніх наукових досліджень були лише окремі, порівняно невеликі за територією поширення групи цих говорів.

Мета і завдання дослідження. Головна мета роботи – максимумом можливе виявлення прислівникових лексем у різних основних говіркових групах Закарпатської області та опис їх лексико-семантичної природи, фонетико-морфологічних та синтаксичних особливостей у генетичному і лінгвогеографічному аспектах у взаємо-

зв'язку з сучасною українською літературною мовою, а також із іншими українськими говорами, зокрема регіону Карпат, та суміжними слов'янськими і неслов'янськими мовами. Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких завдань:

- 1/ виділити основні групи прислівників за походженням ; простежити шляхи утворення прислівників ;
- 2/ виявити фонетико-морфологічні варіанти /відповідники/ прислівників обстежуваних говорів ;
- 3/ розкрити значення аналізованих прислівників у порівнянні в літературних відповідниках ;
- 4/ визначити лексико-семантичні групи діалектних прислівників ;
- 5/ простежити основні фонетичні, морфологічні та синтаксичні особливості аналізованих прислівникових лексем ;
- 6/ виявити у складі прислівників спільнослов'янські, спільноокідонослов'янські та власне українські утворення ;
- 7/ виготовити лінгвістичні карти з найбільш виразними лексико-семантичними, фонетичними та морфологічними диференціальними ознаками виявлених прислівників ;
- 8/ простежити співвідношення прислівникових лексемних ізоглос із межами окремих груп закарпатських говорів, що виділяються у відповідності з прийнятою на сьогодні класифікацією цих говорів.

Джерельна база дослідження. В основу дослідження покладені записи дисертанта, зроблені в польових умовах з використанням "Анкет для збирання діалектних матеріалів в Закарпатській області" /1954/ С.П.Бевзенка, "Програми для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови" Й.О.Дзєндзелівського та спеціальної програми для збору прислівникової лексики Т.М. Розумк. Записи проведені у 56 населених пунктах Закарпатської області, які входять до лінгвогеографічної сітки. Для порівняльної характеристики прислівників зібрано й опрацьовано матеріал у населених пунк-

тах, де переважає угорське чи словацьке населення /с. Вишково, Хустський р-н ; с. Сторожниця, Ужгородський р-н ; с. Родникова Гута, Свалявський р-н/. У дисертаційній роботі також використано фактичний матеріал із відомих лексикографічних праць, лінгвістичних атласів, наукових статей, лексичних матеріалів. Крім власне діалектних записів, дисертантом обстежено кілька закарпатоукраїнських пам'яток, головним чином тих, на яких відбився вплив місцевої живорозмовної мови. Для порівняльної характеристики прислівників використано ряд художніх творів західноукраїнських письменників, у яких відчутний вплив живорозмовної стихії /О.Духнович, М.Черемшина, В.Стефаник, Ю.Федькович, О.Кобилляська/.

Об'єктом дослідження є говори, поширені на південь від вододільної лінії Карпатського хребта на території Закарпатської області. У зв'язку з тим, що населення Берегівського району в загальній масі своїй – угорці або переселенці, ми не вважали доцільним збір матеріалу з цього регіону. Складена з урахуванням фонетико-морфологічних варіантів картотека прислівників нараховує 2 005 лексем. У полі зору нашого дослідження є власне прислівники як лексико-граматичний розряд слів.

Методика дослідження. Дослідження фактичного матеріалу проводилось у синхронно-діахронному аспекті методом лінгвістичного опису як основного засобу інтерпретації мовних фактів. На різних етапах дослідження матеріалу застосовувалися й інші методи лінгвістичного аналізу : порівняльний /при порівнянні прислівників обстежуваних говорів, окремих слов'янських, а в деяких випадках і неслов'янських мов/ ; структурно-типологічний /при дослідженні структури прислівників/ ; кількісних характеристик /при встановленні ступеня частоти і продуктивності прислівників/ ; картографування.

Наукова новизна дослідження. Прислівникова лексика усіх укра-

раїнських говорів потепер не буда предметом спеціального вивчення. У різному освітленні розглядалися прислівники говірок Іршавщини, південно-західної Мукачівщини, Затисся у статтях В.В.Рімчука, І.Л. Пагірі, В.М.Ливанця, Т.М. Розумяк та ін. У нашому дослідженні обрано відмінний від попередніх аспект вивчення прислівникової лексики говорів Закарпаття. Особливість його полягає в поєднанні етимологічного, словостворчого, лексико-семантичного і функціонально-синтаксичного аспектів аналізу.

Праця становить першу спробу всебічного аналізу прислівників українських говорів Закарпатської області, їх морфологічних властивостей, лексико-семантичних і синтаксичних функцій у лінгвогеографічному аспекті.

Теоретичне значення і практична цінність роботи. Теоретичне значення праці полягає в тому, що в ній уперше подано комплексний опис діалектних прислівників усіх українських говорів Закарпаття, проаналізовано багатий фактичний матеріал, у якому понад 70 прислівників вводяться в науковий обіг уперше. Допомогти традиційні точки зору на природу прислівникових лексем, звертаємо увагу й на ті способи творення прислівників, яким у науковій літературі не відведено належного місця /контамінація, аналогія, морфологічний спосіб/. Крім того, походження окремих прислівників трактується по-новому. Результати дослідження стануть певним внеском у скарбницю українського мовознавства і подальший його розвиток.

Практична цінність проведеного дослідження полягає у можливості використання його результатів при укладанні словника українських говорів, при створенні лексичного атласу української мови, для лексикологічних, етимологічних і етнографічних досліджень, при вивченні українсько-словацьких, українсько-угорських та інших міжмовних контактів, у дослідженнях із сучасної та історичної

фонетики, морфології і синтаксису української мови та інших слов'янських мов, при викладанні української мови у середніх та вищих навчальних закладах, при написанні дипломних і курсових робіт студентами-філологами тощо.

Основні положення, що виносяться на захист :

1. Лексико-семантична, функціонально-синтаксична природа виявлених нами прислівників українських говорів Закарпаття у багатьох випадках адиференційовані.
2. Кількісний склад прислівникової лексики поповнився і продовжує поповнюватися не лише шляхом адвербіалізації іменників, прикметників, займенників та числівників, але й у результаті зрощення, аналогії, контамінації, а також префіксальним, суфіксальним, префіксоально-суфіксальним та постфіксальним способами.
3. Більшість прислівників українських говорів Закарпаття утворені на власне українському ґрунті, у тому числі на ґрунті досліджуваних говорів.
4. У складі загальнонародних українських прислівників виділяється 25% тих, що в обстежуваних говорах виявляють ширші семантичні можливості, причому у багатьох випадках спостерігається збереження ними архаїчних значень.
5. Більшість прислівників обстежуваних говорів характерні і для інших українських говорів, зокрема регіону Карпат, що засвідчує спорідненість українських говорів Закарпаття з іншими південно-західними говорами.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження були викладені в доповідях на міжнародній науково-практичній конференції "Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні" /Ужгород, 5-6 травня 1992 р./ ; на науковій конференції "О.В.Духнович і слов'янський світ" /Ужгород, 23 - 24 квітня 1993 р./ ;

на міжнародній науковій конференції "Культура Українських Карпат : традиції і сучасність" /Ужгород, 1-4 вересня 1993 р./ ; на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету /Ужгород, лютий 1993, 1994, 1995, 1996 р.р./ . Окремі частини дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри української мови УжДУ, присвячених звітам наукової роботи.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 5-ти статтях загальним обсягом 2 арк. і 2-ох тезах доповіді на наукових конференціях.

Об'єм і структура роботи. Дисертація складається із "Вступу" /с.3-13/, чотирьох розділів - "Прислівники займенникового походження" /с.14-51/, "Прислівники іменникового походження" /с.52-101/, "Прислівники прикметникового походження" /с.102-159/, "Відчислівникові та інші прислівники" /с.160-168/- і "Висновків" /с.169-176/. До роботи додаються : список наукової літератури, список скорочень, список назв населених пунктів, а також два "Додатки" : 1/ "Індекс описаних прислівників" ; 2/ 30 лінгвістичних карт з найбільш виразними лексико-семантичними, фонетичними і морфологічними диференційними ознаками виявлених прислівників, а також 1 зведена карта, у якій простежено співвідношення прислівникових лексемних ізоглос.

ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається мета, основні завдання, об'єкт і методика дослідження, характеризується джерельна база роботи, розкривається наукова новизна дисертації, її теоретичне і практичне значення.

У розділі "Прислівники займенникового походження" простежуються шляхи творення прислівників від займенників шляхом застосування словотвірно-етимологічного аналізу, який допомагає розкрити

втрачені або затемнені відношення між твірним і похідним словом чи основою, відновити втрачену проміжну ланку в словотвірному ряді чт вихідне слово ряду.

Як засвідчують матеріали найдавніших слов'янських пам'яток, факти сучасних слов'янських мов, а також дослідження багатьох мовознавців, відзайменникові прислівники окладають найархаїчніший шар прислівникових утворень не тільки в українській, але й у всіх слов'янських мовах. Велика кількість їх утворилася у спільнослов'янській, а деякі - у опільноіндоевропейській період. У процесі аналізу прислівників займенникового походження, як і будь-яких інших слів, виникає чимало труднощів. Незважаючи на те, що прислівник - це відносно "молода" частина мови, інколи дуже важко встановити приблизний час появи тієї чи іншої лексеми. Словотвірно-морфемна структура відзайменникових прислівників у багатьох випадках непрозора, і тому існує чимало різних думок, здогадок щодо походження цих лексем. Зрозуміти процес їх творення можна, порівнявши з іншими, більш виразними формами. Застосувавши порівняльно-історичний метод при аналізі словотвірно-морфемної структури відзайменникових прислівників, ми умовно поділили їх на первинні і вторинні.

У першому підрозділі "Первинні відзайменникові прислівники" аналізуються утворення, в яких утрачені живі смислові і словотвірні зв'язки з відповідними займенниковими основами. Із сучасними займенниками ці прислівники не мають ніякого функціонально-семантичного зв'язку. Таких прислівників у досліджуваних говорах, як і в літературній українській мові, порівняно небагато. Основна проблема, що виникає при словотвірному аналізі первинних відзайменникових прислівників, - розмежування у їх складі основ давніх займенників і словотвірних афіксів, оскільки більшість словотвірних дериваторів є специфічними і давно втратили свою продук-

тивність. Первинні^о відзайменникові прислівники творилися здебільшого від основ означальних, вказівних, питально-відносних давніх нечленних займенників : кь /де, куди, коли, доки, поки/. тє /ту, там, туди, так /, сь /судь, с'як, зао', досі /, всь /от'яко, ус'уди/, онь, кєя /оняко, їнак, їнде, їнуди /. Виділення у складі первинних відзайменникових прислівників конкретних морфем можливе у зв'язку із застосуванням діахронного підходу, однак із точкою зору синхронії воно є умовним, оскільки процес творення подібних лексем не відповідає законам сучасного словотвору.

У складі власне первинних відзайменникових прислівників українських говорів Закарпаття найбільше обставинних прислівників часу. Серед них виділяємо: а/ прислівники-локалізатори темпоральної ознаки, які вказують на співвідносність дій у часі /тогда, тоуди, коли, тогдай, туди/, повторність виконання дії /зао'/, співвідносність дій відносно теперішнього часу /гєнто, оп'оти, пак, тєк'єй;/; б/ прислівники часової межі дії, що вказують у найбільш загальних рисах на темпоральні параметри дії, зокрема на межу дії стосовно її кінця /доки, докуд', поки, допн, потн, досі/, на необмежене тривання дії в часі /гай, ут'єй;/; в/ прислівники, що вказують на частоту дії в часі /иноди/. Серед обставинних прислівників місця виразно простежуються : а/ прислівники власне місця дії, тобто ті, що виражають конкретно місце, де відбувалася, відбувається чи відбуватиметься дія /ту, тєя, де, туд' /, необмежене місце дії /їнде /; б/ прислівники напрямку руху, тобто ті, що виражають напрямок вихідного пункту руху /вітки, вітти, їнци, вот'ки', їнцил /, кінцевий пункт руху /вотк, потн, досі, с'уді, ту, там, гєт', гєт, дєкн, кудн, їнде, їнуди, пєкн / . Порівняно небагато у складі відзайменникових утворень означальних прислівників, тобто тих, що : а/ вказують на якісну ознаку іншої ознаки-проективної або статичної /так, їак, с'як;/; б/ означають певну

кількість /тє'ко, куд'ко, с'уд'ко/, міру або ступінь вияву ознаки, характер її інтенсивності /так, гєт, їак;/; в/ вказують на спосіб виконання дії /так, їак, с'як, їнак/. У предикативній функції зафіксовано тільки оняко.

Первинні відзайменникові прислівники в українських говорах Закарпаття, на відміну від їх літературних відповідників, є більш багатозначними. Так, зокрема прислівники там, ту, де, їнде, крім основного значення місця дії, активно вживаються і на позначення напрямку дії; прислівники доки, досі, допн, окрім основного значення часу, вживаються і в просторовому значенні. Очевидно, така особливість названих прислівників пояснюється не тільки багатозначністю їх, а й тим, що кількісно-часові, якісно-часові, просторово-часові синтаксичні відношення окремі з них передають комплексно, у всій складності взаємозв'язків, притаманних навколишній дійсності. Збереження та активне функціонування в обстежуваних говорах архаїчних прислівників типу гєнто, їнак, ту, оняко, пак, с'уд'ко, зао' і под. має важливе значення, оскільки вони є тими ланцюжками, через які можна простежити складні шляхи і способи творення інших прислівникових лексем.

У другому підрозділі "Вторинні відзайменникові прислівники" аналізуються прислівникові лексеми, що утворилися : а/ від первинних в результаті зрощення їх з іншими частинами мови та постфіксальним способом; б/ шляхом адвербіалізації відмінкових форм займенників; в/ у результаті зрощення з іншими частинами мови прислівників, утворених у процесі адвербіалізації. Переважна більшість цих утворень сягає пізнішого періоду розвитку української мови.

Прислівники, утворені в результаті зрощення первинних відзайменникових лексем з іншими частинами мови /прійменниками, частками/ типу їнде, онде, їнде, гєнтєк, їнс'як, аттї, от'ї, ан-

біалізації іменникових форм родового відмінка з прикметниками і без прикметників /учора, дома, дуба, безвісти, бесконна, доднини, домка, дорана, досвіта, звороха і т.д./, давального відмінка /гуді, дуду, думу, дубі, идлому/, знахідного /вичуд, дітис', дпис, нагуд, нагон, найар', наплі, напрах і под./, орудного /сігом, обком, габами, даром, гудом, загалом, ментом, мигом, набоком, пішки, толком, залобом, доском та ін./, місцевого /убні, уврбсі, узані, уземі, наразі, насоблі та ін./ . Найбільшу продуктивність виявляють аналітичні форми знахідного і місцевого відмінків, синтетичні орудного відмінка.

Абсолютна більшість прислівників, утворених в процесі адвербіалізації іменників, - це обставинні прислівники, що означають: а/ місце дії /дома, скрабу, сбереду, дуду, удобні, усполі та ін./ б/ напрямок вихідного пункту руху /зобку, зир'ху, згози, згалу, знизу і под./, кінцевого пункту руху /досеродні, дослоду, думу, уворох, назаі і т.д./; в/ час дії в межах частин доби /учора, дорана, сночи, дпис', увічід, нануч', надин'/, відносно пір року /уземі, уліті, уліапі, дітис', нагуд, нависні/, відносно абстрактних понять /досвіта, вбвік, навіки, зрбу/, відносно приливання іжі /добріді, дополун'у, набоід/, відносно тяжня /зидіді/ . У результаті адвербіалізації іменників утворилася в обстежуваних говорах чимала кількість означальних прислівників, зокрема: а/ способу дії /нарвоні, сігом, борохом, даром, пішки, рзбom, пар'адом/; б/ міри і ступеня /напрах, поуност'у, доізат, домка, убіді, бесконна і под./ .

У підрозділі "Відіменникові прислівники, утворені іншими способами" приділяється увага контамінації, аналогії, зрощенню як важливим способам творення прислівників від іменників. Однією з причин виділення аналогії як способу творення окремих прислівників є наявність лексем, словотвірна структура яких не зовсім

лева. Особливістю цих прислівників є формальна їх подібність до певних відмінкових форм іменників, однак семантично вони співвідносяться здебільшого з дієсловами і прикметниками. У зв'язку з тим, що формальні ознаки при цьому є домінуючими, ми відносимо такі прислівники до відіменникових і кваліфікуємо їх як такі, що утворені в процесі формально-сислової аналогії. Оскільки в процесі аналогії утворилися гл'овники чином прислівники способу, це свідчить про те, що "психотехом" для них служать такі ж прислівники способу, але утворені шляхом адвербіалізації власне іменникових форм. У досліджуваних говорах фіксуються такі прислівники, утворені в результаті аналогії до форм : а/ родового відмінка /обс'ака, гол'ака, дубаса, кудел'а, сторка, пімака, тихар'а, чмоуха/, знахідного відмінка /ундигуд, усид'оз, устак, навікити, навіддік, нагудач'ки, нагудн'ак, налівок, наманки, нап'амік, наслінач'ки та багато інших/, орудного відмінка /обром, обком, крад'ком, крэдом, махом, мпл'ком, тайком, ц'уєком, цілком, торчком та ін./, місцевого відмінка /умаху, упохваті, урачаті, налохваті/ . У результаті контамінації, тобто скрещення мовних одиниць, утворилися прислівники способу дії /наўзнак, наўхрост, наўколіаки, наўпаремішку/, місця дії /наўкодо, доўкола, наўкруті/, часу /наўчас, наўчасу/ . У результаті зрощення відіменникових прислівників з прикметниками від, до, на в українських говорах Закарпаття утворилися переважно прислівники часу, що вказують на означену тривалість часу /назаўтра, переддосвіта, пирілітіс', позаўтра, позазаўтра, передучора та ін./, виражають часові межі дії, зокрема початок дії /віддосвіта, відніні, відучора/, кінець дії /доучора, допні, досночи, додпис'/ . Серед прислівників, що означають місце дії, виявлено надобкола, спосіб дії - иннароком.

У розділі "Прислівники прикметникового походження" уперше в

українському мовознавстві робиться спроба розмежувати прислівники як результат адвербіалізації прикметників та ті, що утворені морфологічним способом. Аналізується велика кількість різноманітних точок зору на природу цих лексем.

У підрозділі "Відприкметникові прислівники як результат процесу адвербіалізації" аналізуються прислівники на -о, -а, -і, утворені в процесі простої адвербіалізації, тобто без участі прийменників, а також лексеми, що є результатом адвербіалізації аналітичних прийменниково-відмінкових форм прикметників. У складі цих утворень найбільше означальних прислівників, серед яких виділяємо: а/ якісно-означальні /весело, густо, ясно, йадерно, тупо, наглі, красні, стіха, добрі, напучно та ін./; кількісно-означальні / у тому числі міри і ступеня/ мало, много, намного, страшно, бскупи, малі та ін./; способу дії /удіуні, удіобожні, науни та ін./ . Обставинні відприкметникові прислівники виражають : а/ час дії /даўно, доўго, мало, много, здаўна, змолбду і под./; б/ місце дії /далеко, високо, нис'ко, здалеку, нависоко, надалеко, нашироко і т.д./ . Предикативні прислівники означають стан людини і природи /душно, жарко, сліс'ко, студено та ін./ . Численна група означально-предикативних /страшно, л'убо, добрі, тепло, тихо і т.д./ і означально-модальних прислівників /чисто, чесно, ясно та ін./ .

У підрозділі "Відприкметникові прислівники, утворені морфологічним способом" розглядаються основні морфологічні способи творення відприкметникових прислівників українських говорів Закарпаття : суфіксація /-о, -а / батарно, беспардонно, гамішно, біз'уно, йно, зайало, парадно і под./, префіксація /по-, не-, за- / облис'ко, обалеко, бскупо, замного, помало, нил'аўно, повисоко, понис'ко та ін./, префіксально-суфіксальний /по- + -и : по- + -ому / по-варис'ки, по-газис'ки, по-місному, по-гободс'кому томо/ .

Переважна більшість відприкметникових прислівників, утворених морфологічними способами, є означальними : а/ якісно-означальними /файно, добре, йно, батарно, шікоўно, худобо та ін./; б/ міри і ступеня /бскупо, малю, страшно, безобожно, бесконечно та ін./; порівняльно-уподібнивальними /по-чис'ки, по-жис'ки, по-варис'ки, по-мал'арс'ки і под./ . Тільки предикативними є завидно, слідно, фрішно, хуўско, чил'адно . До означально-предикативних належать п'лле, зле, інтересно, смачно, свісно, файно та ін./, до модально-означальних - біз'уно, біз'уўне, ціле .

У розділі "Відчислівникові та інші прислівники" розглядаються прислівники, співвідносні з числівниками, а також давні активно вживані лексеми, походження яких пояснюється по-різному і які не співвідносяться із жодним аналізованим типом. Крім того, сюди віднесено і власне запозичені прислівники, які відомі у більшості досліджуваних говорів.

У підрозділі "Відчислівникові прислівники" звертається увага на лексеми, утворені в результаті адвербіалізації числівників називного-знахідного відмінка /двічі, тричі, йидно, уїєдно, зайєдно, удвоє, утроє, нятроє, на двоє та ін./, місцевого відмінка /удвох, утрох, удис'ят'ох/, а також прислівників, що утворені на базі вище названих /дотинир', доперше, натричі та ін./ . Переважна більшість відчислівникових прислівників є кількісно-означальними, що зумовлено характером їх твірних основ /удвох, утрох, зятричі/, якісно-означальними є уїєдно, зайєдно . Незначна кількість прислівників часу /спієт'ки, перше, тинир', уттинир', доперше/ .

У підрозділі "Інші прислівники" аналізуються давні прислівники часу/лоня, д'ві /, міся/вон /, міци і ступеня /л'ода, л'одни/, способу дії /налече/, звертається увага на найбільш вживані запозичені прислівники ганц, фист, фуйт, ишен .

На основі проведеного дослідження робимо такі висновки :

1. Загальна кількість виявлених прислівників, не враховуючи їх фонетико-морфологічних варіантів, становить 975, у тому числі : а/ займенникового походження - 180 /18,5%/; б/ іменникового походження - 305 /31,3%/; в/ прикметникового походження - 450 /46%/; г/ відчислівникові та інші прислівники - 40 /4,2%/.

2. Понад 50% усіх зібраних прислівників утворені шляхом адвербіалізації іменників, прикметників, числівників і зрідка займенників. Найбільше адвербіалізованих іменників - 175 /57%/ від загальної кількості відіменникових утворень/, прикметників - 240 /53%/, числівників - 22 /55%/ і займенників - 22 /12%/. Крім того, кількісний склад прислівникової лексики українських говорів Закарпаття поповнився і продовжує поповнюватися за рахунок інших способів словотворення : а/ у результаті зрощення утворилася переважна більшість відзайменникових прислівників - 158 /88 % від загальної кількості їх/, трохи менше відчислівникових - 14 /35%/, ще менше відіменникових - 28 /9% /; б/ прислівники, утворені в процесі контамінації, фіксуються лише серед відіменникових і налічують усього 15 лексем /5% /; в/ шляхом аналогії до іменниково-відмінкових форм утворилося 85 прислівників ; г/ префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний морфологічні способи досить продуктивні при творенні прислівників від прикметникових основ. У досліджуваних говорах зафіксовано 210 прислівників цього типу, що становить понад 47% усіх прислівників, співвідносних із прикметниками.

3. Близько 40% усіх утворень складають прислівники спільнослов'янського походження. Це головним чином лексеми, утворені від основ колишніх нечленних займенників і прикметників, а також незначна частина відіменникових, відчислівникових прислівників, що є результатом адвербіалізаційних процесів. Сюди нале-

жать прислівники типу де, ту, там, однак, інак, так, биде, нігди, нігде, дома, думу, думу, рано, тоді, вчора, динс', дітс', доні, дєвн', нєвн', тун'о, тїко, омаго, інде, красно, мало, много, добрі, красні та ін.

4. Окрім прислівників, що виникли на спільнослов'янському ґрунті, в українських говорах Закарпаття є значна група лексем /60%/, поява яких зумовлена подальшим розвитком української мови в цілому і прислівника як частини мови зокрема. Сюди належать прислівники, що утворилися : а/ на базі спільнослов'янських іменних основ, у тому числі й на базі спільнослов'янських прислівників. Чимало з подібних утворень характерні й для російської та білоруської східнослов'янських мов. У їх складі найбільше адвербіалізованих приіменниково-іменникових сполук. Наприклад : убок, уголос, учас, наполовину, безвісти, зразу, вперед, напівнат, збогн, звалу і под. ; б/ на базі власне українських іменних основ чи окремих українських прислівників, у тому числі й на базі запозичених основ, з урахуванням фонетичної, морфологічної та семантичної їх адаптації : з угорської мови /обтерно, бізвїно, гамїно, інро, обїно, фїїно, фїїно та ін./; із польської мови /гоноїсто, гонорво, гонорно, зайєко, нидїларо, смачно та ін./; із словацької мови /хулосно, шїкїно, камї, талї /. Сюди також належать і власне запозичені прислівники, які активно вживаються в обстежуваних говорах : фїст, ганц, бурт /із німецької/, шїнон /із угорської/ тощо.

5. Прислівники, що не виявляють діалектної специфіки /загальноукраїнські/, становить близько 52 %, якщо не брати до уваги їх фонетико-морфологічних варіантів. Проте саме тут виділяються специфічні діалектні лексеми, ускладнені суфіксами -ка, -ки, -ки, -т'/-т'/, -ї типу тамка, тамка, тамки, тамки', тоглії, тудїї, їтїтї', дїтїтї', вїтїтїтї', докїтї' і под.

6. Прислівники, не властиві літературній українській літературній мові, проте характерні для інших українських говорів і говіркових груп, складають близько 48%. Серед них виділяємо :

а/ лексеми, що вживаються не лише в південно-західних, але й інших українських говорах : інак, інде, оноґди, поґи, віттам, деколи, оде, отут, подеколи, усе, дурно, наслідок, гурмом, даром, толком, сос'ака, гол'ака, нап'амиц', вон, донки, мел'ком і т.д.;

б/ прислівники, поширені головним чином у південно-західних українських говорах : геґ, генто, докл'а, вас', інуди, такої, ту, туй, алде, даколи, ніґди, ніґде, ваґко, тубно, читаво, боле, добрі, наґле та ін. ; в/ прислівники, що вживаються переважно в українських говорах Закарпаття та в суміжних говірках, можна умовно розмежувати на ті, що поширені у більшості закарпатських говірок /пак, с'ул'ко, р'анно, гамішно, іпно, нидуйлаво, рендешно, шікоўно, бізубно, по-ваґно'ки, навуон, завором, увид'ач'ки, фурт, уракаш, уґаґи, наґхтема, ганц та ін./, вузьколокалізовані говіркові прислівники : гібаво, об'ити, по-нас'ки, гай, дрічно, кєрско, йало, зийало, нйчїмно, розлучно, сурїчно, худобно, чампаво, чл'адно, ціле, зидїлі, п'урком, кидил'а, дубаса, навндрити, наґуґач'ки, налівок, оатром, накоцїлки, напокїзїу та ін.

7. Лексико-семантична і функціонально-синтаксична характеристика досліджуваних прислівників дає підстави вважати, що прислівники займенникового походження вступають із підпорядкованим словом здебільшого в обставинні синтаксичні відношення, розподіляючись при цьому в такі групи у відповідності з їх функціонально-синтаксичною роллю : а/ обставинні прислівники /місця, часу, причини, мети/ становлять 66% від загальної кількості відзайменникових прислівників/; б/ означальні /якісно-означальні, кількісно-означальні, способу дії / складають 32% ; в/ предикативні - 2%.

8. Із 305 прислівників, співвідносних із іменниками, 52,5% складають обставинні прислівники , а також означальні - 47,5%. Привертає увагу, що в обстежуваних говорах у складі відзайменникових прислівників, порівняно з літературною мовою, значно багатше мікрополе прислівників на позначення часових понять у межах доби, року чи навіть кількох років.

9. Для прислівників, співвідносних із прикметниками, характерна значна функціонально-семантична диференціація. Понад 70% цих утворень є означальними прислівниками, що зумовлено характером їх твірних основ. Інша частина - це означально-предикативні, означально-модальні : обставинні, предикативні і модальні прислівники.

10. Переважна більшість відчислівникових прислівників /64%/ - це означальні прислівники, і зокрема кількісно-означальні , інша частина - обставинні прислівники часу.

11. Переважна більшість прислівників українських говорів Закарпаття не виявляє функціонально-семантичної специфіки. Проте у складі прислівників, що вживаються і в літературній українській мові, 25% нараховують лексеми, які характеризуються ширшими семантичними можливостями, ніж їх літературні відповідники : дома "додому", наперед, уперед "спочатку", навіки "постійно", глухо "шільно"; "дуже", дорого "дорогою ціною", дрїбно "рїсно", зворово "дуже сильно", наґло "нахабно", р'асно "дзвінко", украї "убік", твердо, страшно, сил'но, т'авко "дуже" та ін.

12. З огляду на фонетико-морфологічні, лексичні та семантичні протиставлення межі поширення окремих прислівників, що картографується, здебільшого збігаються із тими ізоглосами, які ділять закарпатські говори на 5 цілком виразних підгруп : ужанську, боржавську, верховинську, марамороську та гучульську.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях автора:

1. Проблеми дослідження прислівників південно-західних українських говорів // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні : /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції/. - Ужгород, 1993.- С.67-70.

2. Відіменникові прислівники в українських говорах Закарпаття // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність : /Матеріали міжнародної наукової конференції /.- Ужгород, 1994.- С.584-590.

3. Відприкметникові прислівники в українських говорах Закарпаття // Молодь - Україні : /Наукові записки молодих учених УжДУ/.- Ужгород, 1995.- С.280-291.

4. Відприкметникові прислівники українських говорів Закарпаття, утворені суфіксальним способом // Філологічні обрії : /Збірник наукових праць молодих дослідників /.- Вип.І.- Ужгород, 1995.- С.93-96.

5. Про особливості творення деяких прислівників українських говорів Закарпаття // Філологічні обрії : /Збірник наукових праць молодих дослідників/.- Вип.І.- Ужгород, 1995.- С.97-100.

6. Структурно-семантична характеристика особливостей відіменникових прислівників у творчості О.Духновича // О.В. Духнович і слов'янський світ : /Програма наукової конференції/.- Ужгород, 1993.- С.81-82.

7. До питання походження відприкметникових прислівників // Тези 49-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу філологічного факультету УжДУ.- Ужгород, 1995.- С.77-78.

Broshnyak (Piskach) O.D. Adverbs in Ukrainian dialects of Transcarpathia (copyright). Dissertation for the academic degree candidate of science by speciality 10.02.01 - Ukrainian language. Uzhhorod State University. Uzhhorod, 1996.

In the given dissertation lexico-semantic essence, phonetic-morphological and syntactical peculiarities of adverbs in different dialectal groups of Transcarpathia in genetical and linguo-geographical aspects in connection with modern Ukrainian literary language, as well as other Ukrainian dialects and dialects of other slavonic and non-slavonic languages are investigated. Illustrated by 2000 dialects (including their phonetic-morphological variants) the formation of adverbial system in Transcarpathian dialects is learned. The research of the language material gives a good idea of the use of adverbs in modern Ukrainian dialects of Transcarpathia.

Брошняк /Пискач/ О.Д. Наречке в українських говорах Закарпаття /рукопис/. Дисертація на získання ученої степені кандидата філологічних наук по спеціальності 10.02.01 - український язык. Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996 г.

В дисертації досліджується лексико-семантична сутність, фонетико-морфологічні та синтаксичні особливості наречій в різних основних діалектних групах Закарпатської області в генетичному та лінгвогеографічному аспектах во взаємозв'язку з сучасним українським літературним язиком, а також з іншими українськими говорами та сусідніми слов'янськими та неслов'янськими язиками. На прикладі понад 2 тис. наречій /включаючи і фонетико-морфологічні варіанти/ прослідковується формування наречної системи українських говорів Закарпаття. Дослідження багаточисленного фактичного матеріалу рисує цілостну картину наречій сучасних українських говорів Закарпаття.

Ключові слова: прислівник, слоговір, фонетико-морфологічні варіанти, лексико-семантична сутність, синтаксичні властивості.